

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

5/2024

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

5/2024

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 5, aprel

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023 yil 29 avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Oybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Қувватова Д.Х., Сафарова Х.О.	Самандар Воҳидовнинг дostonчиликдаги ижодий изланишлари	3
Davronova Sh.G‘.	Isajon Sulton hikoyalarida ma’naviy qadriyatlar talqini	8
Ражабов Д.З., Ражабова Р.З.	Халқ кўшиқларининг пайдо бўлиш асослари ва табиатига хос хусусиятлар	13
Qodirova M.A.	Ahmad A’zam badiiy tasvir mahorati	19
Xamdamova S.B., Gaybulloyeva V.Sh.	Emili Dickinson she’riyatida romantizm xususiyatlari in’ikosi	25
Inoyatova D.I.	The comparison of the concept of ugliness in english and uzbek proverbs	29
Israilov G‘.B.	Sakkokiy devoni xususida	33
Jabborova M.V.	Zamonaviy o‘zbek she’riyatida samoviy timsollarning lirik qahramon ruhiyatini ifodalashdagi badiiy-estetik talqini	
Sharopova Sh.Sh., Kilicheva M.R.	Identifying the “story telling” element of self-help genre on the work of “How to win friends and influence people” by Dale Carnegie	41
Mulloqulova Z.Sh.	O‘zbek adabiyotida adabiy topishmoqlarning badiiyati	45
Xolnazarova M.X.	Buxoriy hadislarida odob-axloq tushunchalari	49
Ziyodulloeva A.A.	Psycho-emotional features of color interpretation in english literary works	55
Исаева Г.А.	Дихотомия образа врага в военной литературе Шухрата и Ю.Бондарева	60
Кенджаева Г.Ф.	Способи передачи паремиологических единиц в русских и английских переводах романа Абдулла Кадыри «Минувшие дни»	67
Розикова Н.Н.	Метажанровые трансформации и экспериментальное переопределение жанров в современной литературе	71
Nazarova G.P., Davronova R.A.	Laila’s attitude towards gender discrimination in Khaled Hosseini’s “A thousand splendid suns”	78
Каримова И.Д.	Вера в бога как механизм выживания в романе "Робинзон Крузо" Даниэля Дефо	82
Murtazayev E.N.	XX asr jahon adabiyotida ekspressionistik qarashlar	87
Махмудова С.Х.	Erkin Vohidovning “O‘zbekiston” she’rida vatan talqinlari	91
JURNALISTIKA *** JOURNALISM *** ЖУРНАЛИСТИКА		
Berdiyeva S.A.	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni tarkibida matbuot kotibining roli	95
Primov Sh.M.	“Mushtum” jurnalining tarixiga bir nazar	101
Berdiyeva S.A.	O‘zbekistonda matbuot xizmatlari	105
“NAVOIY GULSHANI”		
Hikmet K., Sayliyeva M.R.	Ey, nubuvvat xaylig’a xotam bani Odam aro	112

FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Mansurova N.D.	O'zbekistonda gender tenglik siyosati	117
Bekdurdiyeva G.A.	Markaziy Osiyoda ekologik siyosatning konseptual asoslari	122
Eshbekov D.Sh.	O'zbekistonda parlament bikameralizmi davlat rivojining demokratik asosi sifatida	127
Murtazayev D.B.	O'zbekistonda zamonaviy adliya tizimining tarixiy rivojlanish tendensiyalari	132
Qolqanatov A.N., Samiyev B.N.	Moliyaviy munosabatlarda xalqaro kapital migratsiyasi	140
Абдирасулов М.Х.	Марказий Осиё давлатларида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишдаги муаммоларнинг таҳлили	144
Boymirzayeva M.Sh.	Radikalizmning mohiyati, asosiy shakllari va ilmiy talqinlari	150
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Xaitov Sh.A., Ahmadov A.A.	XX asr boshida Buxoro amirligidagi turk va afg'on fuqarolari, ular bilan mahalliy aholining munosabati xususida (O'zbekiston milliy arxivi ma'lumotlari asosida)	156
Boltayev B.B.	Buxoro elektr tarmoqlari tarixi muzeyi	160
Naimov I.N.	Buxoro amirligida jazo va ijro amaliyoti	164
Эргашев Ж.Ю.	Турк хоқонлиги ҳокимиятининг кўчманчи киданлар устида юритган сиёса	169
Шодиева Ш.С.	Бухоро амирлигида маъмурий-ҳуқуқий масалалар	176
Очиллов А.Т.	Бухоро воҳасида антропоген ландшафт ривожланишини ўрганишга доир олиб борилган археологик тадқиқотлар	180
Murodova D.Sh.	Buxoro muhandislik-texnologiya instituti tarixiga oid arxiv hujjatlari	186
Qurbonov O'R.	Amir Temur tashqi siyosatida xalqaro savdo aloqalari omili	191
Boltayev B.B.	Buxoro viloyati muzeylari faoliyatini takomillashtirishda zamonaviy yondashuvlar	195
Bafoyeva S.U.	Buxoro vohasidagi Romitan qo'rg'onining antik va ilk o'rta asrlar davri tarixi	199
IQTISOD *** ECONOMY *** ЭКОНОМИКА		
Meylikov F.A.	Hududlarni iqtisodiy rivojlantirish (Qashqadaryo viloyati misolida)	203
Isayeva G.	Western Azerbaijan: tourism opportunities of gagan region	207
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGY *** ПЕДАГОГИКА		
Bozorova V.M.	The importance of modern innovative technologies and their role in improving the quality of independent learning	212
Maqsudova M.U.	Teaching speaking of english as a foreign language	218

BUXORO AMIRLIGIDA JAZO VA IJRO AMALIYOTI

Naimov Ismat Nusratilloevich,

*Buxoro davlat universiteti arxeologiya va
Buxoro tarixi kafedrasi dotsenti, t.f.f.d., (PhD)*

ismat.naimov@yandex.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek davlatchiligi tarixida muhim o‘rin tutgan Buxoro amirligi (1756-1920 yy.) qonunchilik tizimida fuqarolar tomonidan amalga oshirilgan turli darajadagi qonun buzilishlarida amalga qo‘llanilgan jazo turlari va ushbu jarayon bilan bog‘liq bo‘lgan qonunchilik me‘yorlari o‘z tahlilini topgan. Shuningdek maqolada, Buxoro amirligi sud-huquq tizimida rasmiy ish yuritish me‘yorlari, jinoyatga qarshi kurash va ularni bartaraf etish tadbirlari, jazoning muqarrarligi, jazo turlari, jazo belgilash va ularni ijro etish masalalari, jazoni ijro etish muassasalari hamda Buxoroning so‘nggi amirlari tomonidan adliya sohasida o‘tkazilgan islohotlar to‘g‘risida tarixiy manbalar asosida muallifning fikr-mulohazalari o‘z tahlilini topgan.

Kalit so‘zlar: “Bujul bastan”, jazo, darra, “Darrayi Rustam”, “odat qoidalari”, mirg‘azab, “Chor oyna”, shariat, “ta‘zir”, “sangsor”, “ob xuroni”, qozixonona.

PRACTICE OF PUNISHMENT AND EXECUTION IN THE BUKHARA EMIRATE

Abstract. In this article, in the legal system of the Bukhara Emirate (1756-1920), which played an important role in the history of Uzbek statehood, the types of punishments and the legal norms related to this process are analyzed. Also, in the article, the norms of official proceedings in the legal system of the Bukhara Emirate, measures to fight crime and their prevention, the inevitability of punishment, types of punishment, issues of determining punishment and their execution, institutions of punishment and the reforms carried out in the field of justice by the last emirs of Bukhara on the basis of historical sources, the author's opinions have been analyzed.

Keywords: “Bujul bastan” (tying the wrist bone), punishment, flogging, “darrai Rustam” (Rustam's whip), “rules of custom”, mirshab (the police), “Chor Oyna” (four-sided blow), shariat, “tazir” (regret), “sangsor” (hit with a stone), “ob huroni” (force to drink water), kazikhana (judicial institution).

ПРАКТИКА НАКАЗАНИЯ И ИСПОЛНЕНИЯ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ

Аннотация. В данной статье правовой системе Бухарского эмирата (1756-1920 гг.), сыгравшей важную роль в истории узбекской государственности, анализируются виды наказаний и правовые нормы, связанные с этим процессом. Также в статье на основе исторических источников проанализированы взгляды автора о нормы официального судопроизводства в правовой системе Бухарского эмирата, меры по борьбе с преступностью и ее ликвидации, неотвратимость наказания, виды наказания, вопросы определения наказания и его исполнения, институты наказания, порядок его исполнения и реформы проведенные в сфере юстиции последними эмирами Бухары.

Ключевые слова: “Буджул бастан” (связывание запястной кости), наказание, порка, “даррай Рустам” (плетка Рустама), “правила обычаев”, миришаб (полиция), “Чор ойна” (четырёхсторонний удар), шариат, “тазир” (сожаление), “сангсор” (ударить камнем), “об хурони” (заставить пить воду), казихана (судебное учреждение).

Kirish. O‘tmishga nazar tashlasak, Turon zaminining ko‘zga ko‘ringan markazlaridan biri Buxoro hududida qonunchilik mahkamalarining vujudga kelishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Dastlab zardushtiylikning muqaddas kitobi “Avesto” jamiyatning huquqiy qarashlarini o‘zida ifodalagan bo‘lsa, keyinchalik davlatchilik asoslari tobora tarixiy tajribalar asnosida takomillashib borishi, ayniqsa, islom dinining kirib kelishi va shariat qoidalari asosida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotning tartibga solib borilishi Buxoroda ham qozilik mahkamalarining vujudga kelishiga poydevor qo‘ydi. Natijada hokimiyatning bo‘linish tamoyili asosida mustaqil qozilik mahkamalari jamiyatda adolatni qaror toptirishning huquqiy kafolati bo‘lib, o‘tgan o‘n ikki asr davomida fuqarolarning ishonchini qozonib keldi. Qozilar faoliyat yuritadigan maskan –

“qozixona”lar esa “dor-ul quzzot”, ya’ni adolat dargohi sifatida aholining huquqiy munosabatlarini ta’minlaydigan ishonchli, huquqiy, mustahkam qo’rg’on bo’lib keldi.

Natijalar muhokamasi. Qozixona mahkamasida ko’riladigan ishlarning aksariyati fuqarolik munosabatlariga oid masalalarni tashkil etgan. Shu bilan birgalikda, ijtimoiy xavflilik darajasi past bo’lgan va ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan, uncha og’ir bo’lmagan jinoiy ishlar ham ko’rib chiqilgan. To’la jinoiy tavsifga ega ishlarni ko’rib chiqish esa mirshabning vakolatiga kirib, ular shariat yo’li bilan: rais, qozikalon, mirshabboshi tarkibidan iborat guruh tomonidan jamoaviy tartibda muhokama etilgan.

Qoziga ma’lum bir huquqbuzarlik to’g’risida og’zaki, yozma, shaxsan yoki vakil orqali murojaat etish mumkin edi. Qozi arzlarni qayd etib, tasdiqlab, o’z muhrini bosgandan so’nggina ish yurituvga qabul qilindi, deb hisoblash mumkin bo’lgan. Qozilar tomonidan olib boriladigan “murofaa” (sud jarayoni)da aybdorni ayblash yoki uning aybini isbotlash uchun shariat qonun-qoidalariga rioya qiladigan kamida ikki nafar rostgo’y, halol va aqli raso kishilarning guvohligi yetarli asosga ega edi.

Qozining yozma qarori haqiqiy ijro kuchiga ega bo’lishi uchun quyidagi talablarga javob berishi lozim bo’lgan:

hujjatga qozining lavozimini tasdiqlovchi amir tomonidan berilgan qozining ismi, qozilik hukmi o’tadigan hudud nomi tushirilgan muhr nishonasi bo’lishi;

yoza qaror yoki hukm hoshiyasida yuridik jihatdan asoslanadigan dalil-hujjat, olingan manba va shaxs nomi ko’rsatib qo’yilishi;

ko’rilgan ishning yoki murojaatnomaning qisqacha mazmuni va sabablari ko’rsatib o’tilishi;

guvohlarning ismi-sharifi va da’vogarlarning da’vosi qozi tomonidan asoslab, yozib qo’yilishi;

da’vo ishi ko’rilgan joy, sana, oy, kun qayd etilishi [5; b. 75-76.].

Murofaa jarayonida qozilar aybdorlarning moddiy ahvoli, avvalo aybining darajasiga qarab, so’ngra aybdorning qilmishi uchun chin ko’ngildan pushaymon bo’lishi, zararni ixtiyoriy ravishda qoplashi, jabr ko’rgan shaxsdan uzr so’rashi va yarashuvi kabi holatlarni inobatga olgan holda hukm tayinlagan.

Musulmon davlatlarida qozi islom huquqi to’plamlari, ya’ni Qur’on, hadislar (sunnat), *ijmo’* [*Ijmo’* – arabcha – yakdillik, yakdillik bilan qabul qilingan qaror; *ijmo al-umma* – diniy jamoaning yagona fikri. Qur’on va hadislarda aniq ko’rsatma berilmagan huquqiy masalani hal qilishda faqih va ulamolarning to’planib, yagona fikrga kelgan holda hukm chiqarishi (fatvo berishi). Shariat dasturlariga keyinchalik kiritilgan 3-manba. Shariatda shunday yo’l bilan chiqarilgan hukm shar’iy (qonuniy) deb qabul qilingan. *Ijmo’*ga shariat manbai sifatida qarash arab xalifaligi (VIII asr oxiri – IX asr)da kelib chiqqan. *Ijmo’* – so’zi lug’atda ikki xil ma’noni ifoda qiladi. Birinchisi – bir ishga azmi qaror qilish; ikkinchisi – ittifoq qilish.] va *qiyosga* [Shar’iy hukm bo’yicha Kitob, Hadis (sunnat) va *Ijmo’*da nass (matn) kelmagan ishni hukmiga ulardan birida matn kelgan ishga tenglashtirish “qiyos” deyiladi. Qiyos hukmni kashf va zohir qilishdir. Demak, qiyos hukmni yangidan paydo qilish emas, balki shunga o’xshash bor hukmni izlab topib ko’rsatish va amalda qo’llashdan iborat.] suyanib hukm chiqarishi lozim bo’lsada, Buxoro amirligida shariat qoidalariga ko’rsatilgan jazo choralarini qo’llash bilan birgalikda, hududning yozilmagan, biroq asrlar davomida rioya etib kelingan “*odat qoida*”lari ham mavjud edi. Bu esa shariatda ko’rsatilgan me’yorlardan chiqish emas, balki har bir ko’rilayotgan ishning o’ziga xos milliy xususiyat va mahalliy shart-sharoitlarni inobatga olib, tahlillar asosida jazo tayinlanishi amalda o’z ta’sirini samarali ko’rsatishi bilan bog’liq edi.

Qozi shaxsiy munosabatiga yoki o’zigagina ma’lum dalillarga asoslanishi mumkin bo’lmagan. Balki, hukm chiqarishda: *iqror* – gumonlanuvchining o’z aybini bo’yniga olishi; *shuhud* – guvohlarning ko’rsatuvlari; *yamin* [*Yamin* – kuch, hokimiyat, o’ng qo’l ma’nosini beradi. Qasam ichgan shaxsning muayyan ishni bajarish yoki undan o’zini saqlash ahdini mustahkamlovchi majburiyat hisoblanadi.] – qasamyod qabul qilgani kabi omillarga e’tibor berishi lozim bo’lgan [3; b. 368-369].

Qozixonada mahkama jarayonlari ochiq o’tkazilgan, unda istagan kishi qatnashishi mumkin bo’lgan. Jarayon oxiriga yetmagunicha qozi o’zining qaysi tomonga yon bosayotganini bildirishi mumkin bo’lmagan. Jarayonda guvohlarning ko’rsatmalariga qattiq e’tibor berilgan. Qiynoq yoxud boshqa turdagi bosim ostida olingan guvohlik e’tiborga olinmagan. Aksincha, bunday holatning aniqlanishi ishning bekor bo’lishiga va qaytadan ko’rib chiqilishiga sabab bo’lgan. Lekin guvoh ko’rsatma berishdan bosh tortsa, qozi uni guvohlik berishga majburlashi mumkin edi. Agarda kishi boshqa birovning sha’niga putur yetkazgani, ataylab yolg’on guvohlik bergani oshkor bo’lib qolsa, bunday soxta guvohga minba’d qayta takrorlamasligi uchun “*ta’zir*” [*Ta’zir* – jazolash, ayblash, qoralash, tanbeh berish bo’lib, Buxoro amirligida keng qo’llanilgan.] berilgan [4; b. 59]. Aksincha, sud jarayonida ishonchli ko’rsatma bergan, halol guvohlarning ro’yxati qozilar tomonidan amir saroyiga taqdim etib borilgan [9] va ular qozilarning eng ishonchli kishilari sifatida keyingi jarayolarda ham jalb etilgan.

HISTORY

Shunisi muhimki, qozi mahkama jarayonida da'vo hujjatlariga alohida e'tibor qaratgan. Agar bir kishi mahkamaga da'vo bilan kelsa, undan albatta, qilayotgan da'vosi yuzasidan hujjat yoki dalil keltirishi talab qilingan. Javobgarning iqrori va uning mazmuni aks etgan bayonnoma rasmiy huquqiy dalil hujjati o'rnida qabul qilingan. Ushbu hujjatni guvohlar tasdiqlashi kerak bo'lgan. Da'vogarning dalili bo'lsada, lekin guvohlari bo'lmasa, uning da'vosi qozi tomonidan qabul qilinmagan. Ko'chmas mulkka nisbatan da'vo qilingan holatda qozi mahkamada guvohlardan hovlini yoki yerning umumiy maydoni qanchaligini so'ragan. Shundan so'ng qozi da'vo qilinayotgan manzilga borib guvohlar va da'vogardan ko'chmas mulkning to'rt tomondan chegaralarini ko'rsatib berishni talab qilgan.

Har qanday qozilik mahkamasi hujjatini rasmiylashtirishda qozining yozma qarori va hukmi muhim bo'lib, u muhrlanishi va hoshiyasiga a'lam yoki mufti tomonidan asoslangan shar'iy dalil, ya'ni rivoyat yoki fatvo yozib qo'yilishi shart bo'lgan. Ko'p o'rinlarda qozi tayangan dalili ustiga o'z muhrini qo'ygan.

Qozi ko'rayotgan ish yuzasidan guvohlik bergan kimsaning yolg'onchi toifadan ekanligi aniqlansa, uning ko'rsatmalari inobatga olinmagan. Shuningdek, ilgari qaysidir jinoyati uchun jazosini olgan yoki dinida va e'tiqodda mustahkam bo'lmagan kimsalar ham guvohlikka nomunosib topilgan. Shuningdek zolim, oilasiga befarq, kunlarini karvonsaroylarda o'tkazadigan, riyokor, sudxo'r, behuda so'zlovchi, majnun, valadi zino (nikohsiz tug'ilgan bola), masxaraboz, it yoki xo'roz urishtiruvchi kishilarni ham guvohlikka nomunosib toifa sifatida ta'kidlangan. Chunki bu turdagi kishilarning adolatidan fitnasi ustunroq, deb hisoblangan. Odatda, hayot tarzi va fe'lida musulmonlik sifatleri ko'rinib turgan, gapida yolg'on hamda behuda so'zlar bo'lmagan jiddiy kishilarning guvohligi qabul qilingan. Sababi xayrli ishlari ko'p shaxsning guvohligi ham haqni ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi deb hisoblanardi [5; b. 77].

Buxoro amirligida jinoyat qilganligi uchun jazo tayinlash va uni amalda ijro etish jarayoni asosan aholi guvohligida amalga oshirilgan. Bundan ko'zlangan maqsad esa, jinoyatga jazo muqarrar ekanligini amalda ko'rsatish hamda har qanday g'ayriqonuniy hatti-harakatlar uchun kishini qanday jazolar kutayotganligini bildirish bo'lgan. Jazoni ijro etish manzillari sifatida Saisxona, Obxona, Kanaxona, Childuxtaron, Zindon kabi muassasalar tashkil etilgan.

Amirlikda markaziy va maxsus jazoni ijro etish muassasasi Ark qal'asining shimoliy-g'arbiy qismida joylashgan – *zindon* [*Zindon* – fors tilidan olingan bo'lib, zinda - tirik, don - joy ma'nosini anglatadi.] edi. Buxoro zindoni so'nggi mang'itlar sulolasi hukmronligiga qadar, 1920-yilgacha faoliyat olib borgan. Zindonning darvozasi janubiy tomondan bo'lib, kirish joyi "*miyon saroy*" yoki "*darvozaxona*" deb nomlangan. Zindon uchta asosiy va bitta yordamchi mahbusxonadan iborat, kirgandan keyin o'ng tomondagi birinchi xona Abdulahadxon davrida pishiq g'ishtdan qurilgan. Bu xonada soliqlardan qarzdorligi mavjud 8-10 nafargacha mahbuslar saqlangan. Ularga boshqa mahbuslardan farqli o'laroq, qo'l oyoqlariga kishanlar taqilmagan. Ikkinchi xona o'ta xavfli, takroriy jinoyat bilan qo'lga olingan 50-60ga yaqin mahbusni sig'dirish imkonini beradigan katta xona bo'lib, ikki gumbazli, pishiq g'ishtdan qurilgan. Uchinchi xona ham mahbuslarni saqlash uchun mo'ljallangan va u o'rta darajadagi jinoiy harakatlar bilan qo'lga olingan 20-25 nafargacha mahbusni o'zida sig'dira olgan. Miyon saroyning chap tomonidagi xona "*Xona-i Mirshabxo*" hisoblanib, mirshablar kun davomida almashinib dam olishga mo'ljallangan. Zindonni 8 tadan, har 6 soatda va bir kecha kunduzda jami 32 nafar mirshab qo'riqlab chiqishgan. Mirshabxonadan o'ng tomondagi xona "*kanaxona*" deb nomlanib, chuqurligi 6,5; diametri 5,5 metrni tashkil etadi, daf'atan quduqni eslatuvchi bu joyda shirk amallar, ya'ni shariatga zid amallar qilgan, odamlarga suiqasd uyushtirgan kimsalar hamda siyosiy mahbuslar saqlangan [2; b. 89].

Har qanday jinoyatga xavflilik darajasiga qarab jazo sifatida ma'lum bir ta'sir choralari qo'llanilgan. Masalan, Buxoro amirligining joriy qonunlariga ko'ra, ilgari o'g'rilik va boshqa ayb bilan qozixonaga tushgan aybdor kishilarni sarbozlikka (muayyan muddatga) hukm qilishgan [1; b. 243].

Buxoro amirligi hududida jinoiy sudlov tizimida yoki aholi xonadonlarida ko'p ishlatilgan eng oddiy jazo turi "*tarsaki*" [*Tarsaki* – ochiq kaft bilan yuzga berilgan zarba, shapaloq.] deb nomlangan. Bunday jazo turi asosan katta insonning voyaga yetmagan yoki o'zidan kichik inson gunoh yoki ayb ish qilgan bo'lsa, shu holatlarda qo'llanilgan. Inson tanasining bo'yin qismidan urilgan zarba "bo'yni gardani" deb nomlangan. Ba'zi hollarda Buxoro amirligi dargoh va devonida quyi lavozimda bo'lgan shaxs o'ziga yuklatilgan vazifani lozim darajada bajarmasa qozikalon yoki rais tomonidan "haft tarsaki daxanashba zanetu pesh kunet" (yetti tarsaki og'ziga uringu haydang) yoki "*zanet bo'yni gardani*" [8; s. 45] (bo'ynidan uring) deb nomlangan hukmlarni chiqargan holda jismoniy tan jazosi qo'llanilib, egallab turgan lavozimidan bo'shatilgan. Amaliyotda keng qo'llanilgan jazo turlaridan yana biri "lunjashba zadan", ya'ni musht bilan jag'iga urish edi. Asosan bunday jazo turi tergov jarayonida aybdorligi qator dalillar bilan isbotlangan shaxs aybiga iqror bo'lguniga qadar dastlabki joriy jazo turi sifatida belgilangan.

Navbatdagi keng tarqalgan jazo turi “*darra zadan*” (darra urmoq) [*Darra* – jazoga mahkum etilgan kishilarni savalash uchun qayishdan o‘rib yoki tikib yasalgan qalin enli qamchi hisoblanadi. Qalinligi 2-3 o‘ram bo‘lgan hayvon terisi yog‘och dastaga temir halqa bilan mahkamlangan. Odatda darraning uzunligi 68-70 sm., eni esa 3-4 sm.ni tashkil etgan. Ayrim hollarda darra o‘rnida mayin daraxt novdasidan foydalanishgan. Ko‘pincha qamchindan foydalanuvchi shaxslar bu mirshablardir.] edi. Darra zarbasi yetkazishning aniq soni belgilangan: 3, 5, 7, 9, 11, 15, 19, 25, 29, 39, 75, 100, 150, 300 [Shariatda ko‘p amallar toq bajariladi. Bu Ollohning yagonaligiga ishoradir.]. “*Chor oyna*” deb nomlangan jazo inson badanining orqa, oldi va ikki yon qismlariga 75 tadan, jami 300tagacha zarba yetkazishdan iborat bo‘lgan [2; b. 91].

Darrani belgilashda amaldorning darajasi inobatga olingan va toq adadga qat‘iy rioya qilgan holda darra soni belgilangan. Masalan: noib – 9, bekklik qozisi va amlodkor – 25, bek – 45, qo‘shbegi – 75; amir esa – 150-300 darragacha jazo belgilashi mumkin edi [7; s. 121]. Qamchin olib yurish barcha mansabdor shaxslarga xos edi, lekin amir va yuqori turuvchi mansabdorlar tomonidan hukm etilgan jazo turini “*mirg‘azab*” deb ataluvchi ijrochilar ijro etishardi. Jumladan, qozikalon ham o‘z qamchisiga ega bo‘lib, undan deyarli foydalanmagan, aksincha u amaldorning kuch-qudrat va hokimiyat ramzi sifatida qozixona mehmonxonasining to‘riga ilib qo‘yilgan. Bunday ramziy darra – “*Darrayi Rustam*” deb atalgan [2; b. 92].

Islom huquqida har bir huquqbuzarga shariat bo‘yicha ma‘lum jazo turlari qo‘llanilgan. Bu jihat Buxoro amirligiga ham xos edi, lekin insoniylik nuqtayi nazaridan ayrim holatlarda ulardan amalda chekinilgan. Masalan, o‘g‘rilik qilganda oyoq-qo‘llar teskariga kesilishi belgilangan bo‘lsa-da [11], amirlikda jinoyatchining mehnat qilish qobiliyatini saqlab qolish uchun uning o‘ng qo‘l va chap oyoq yoki chap qo‘l bilan o‘ng oyog‘ining bosh barmoqlari kesilgan.

Huquqbuzar jinoyat ustida qo‘lga olinsa, unga nisbatan “kululya” deb nomlangan maxsus bog‘lash va zararsizlantirish usuli qo‘llanilgan. Unda jinoyatchining oyoq va qo‘l tirsaklari bog‘lanib, yerga yotqizilgan holatda ikkala tizzasi tirsaklar orasiga o‘ralgan va tizzalar ostidan tirsaklar ustiga uzun tayoq tiqilgan. Bunday bog‘lash usulidan maqsad, jinoyatchini ma‘muriy binoga olib borish jarayonida qochib kelmasligining oldini olish chorasi sifatida qo‘llanilgan.

Yuqorida qayd etilgan jazo turlari bilan birga, amirlikda “bujul bastan” (poyafzaliga kichik tuyoqli hayvon (qo‘y, echki)ning bir necha bo‘g‘in suyaklarini solib, aybini tan olgunga qadar tik turishga majburlash), “*sangsor*” (toshbo‘ron), “*ob xuroni*” (qorni dam bo‘lguniga qadar majburan sho‘r suv ichirtirish), “*bedorxobi*” (uyqudan mahrum qilish) kabi jismoniy-ma‘naviy qiynoqlar qo‘llanilgan [8; s. 48-50].

Jismoniy qiynoqlarga hukm etish faqatgina – qo‘shbegi, qozikalon, bosh rais va mirshabboshidan iborat “*chor hokimlar*”ning vakolati doirasida edi, ammo jinoyatchiga qatl jazosi hukmini chiqarish masalasiga kelganda esa, bu faqatgina amirning yozma roziligi orqali bajarilardi. Qatl jazosi favqulodda holatlardagina, so‘nggi keskin chora sifatida qo‘llanilgan. Buzg‘unchilik qilish harakatida yuradigan kimsalarning jazosi – qatl, dorga osilish yo‘li bilan amalga oshirilgan. Ko‘p hollarda esa jinoyatchini qatl etishdan ko‘ra uni umrbod ozodlikdan mahrum etish va amirlik manfaatlari yo‘lida jismoniy kuchidan foydalanish maqsadida majburiy mehnat surguniga jo‘natish ma‘qul topilgan [10].

Buxoro amirligida qatl etishning turlari sifatida Arkning “nog‘oraxonasi”dan [*Nog‘oraxona* Ark qo‘rg‘oni darvozasining tepasida joylashgan. Unda nog‘orachilar bayram kunlari va muhim xabarlarini e‘lon qilish uchun fuqarolarni Registon maydonida jamlash maqsadida nog‘ora cholg‘an.] yoki Minorayi Kalondan [*Arslonxon minorasi* (1127 y). U to‘rtta: - muazzin har kuni besh vaqt tepasiga chiqib, musulmonlarni namozga da‘vat etish; - cho‘qqisida yoqilgan mash‘ala tunda karvonlarni adashtirmay Buxoroga yetaklab kelishi; - tepasida tunu-kun posbonlar sergak turib, dushman hujumini oldindan payqashi; - sharif shaharda qurilajak boshqa inshootlar uchun rajja vazifalarini o‘tashi uchun mo‘ljallangan.] uloqtirish kabi qatl turlari qo‘llanilgani to‘g‘risida adabiyotlarda noxolis ma‘lumotlar uchraydi. Bunday noxolis fikrlar amirlik davrida ayg‘oqchi niqobi ostida kelgan sayyohlarning safarnomalarida hamda sovet davrida yaratilgan adabiyotlarda uchraydi, hatto ularda so‘nggi jinoyatchilarning ismlari ham to‘qib chiqarilib, qatl etish tafsilotlari minatyuralar (ayniqsa rassom L.Bure buni “qoyilmaqom” uddalagan) orqali aholi ongiga singdirishga harakat qilinadi. Lekin ular uydirma bo‘lib, keltirgan ma‘lumotlarining ilmiy asosi mavhum qoldirilgan.

Biroq milliy tarixnavislarimizning manbalari va hujjatgohlarda saqlanilayotgan arxiv ma‘lumotlarini diqqat bilan tahlil etar ekanmiz, amirlikda shavfqatsizlarcha noinsoniy qatl etish usullari (halqumni kesish, Arkning nog‘oraxonasi yoki Minorayi Kalondan qopga solib uloqtirish) muqaddas tarixiy qadamjolarida omma ko‘z o‘ngida amalga oshirilgani, ayniqsa, qonli qatllar ular orasida mavjudligi to‘g‘risida ma‘lumotlar uchramadi.

Buxoro amirligida jinoyatchiga jismoniy tan jazolarini qo‘llash o‘z davrida xos bo‘lsa-da, jamiyat va insonlarning qarashlari, ayniqsa, ma‘rifatparvar jadidlarning XX asr boshlariga kelib demokratik g‘oyalar bilan siyosiy maydonga chiqishlari va aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirish borasida amalga

oshirgan tadbirlari natijasida Buxoro amirligida jinoyatga jazo belgilashda kutilgan islohotlar joriy etila borilgan. Jumladan, 1918-yil 2-mart kuni Amir Sayyid Olimxon (1880–1944; hukmronlik davri: 1910–1920) ikkinchi manifestni [*Manifest* - (lot. Manifestum – chaqiriq). Oliy davlat hokimiyatining aholiga qarata tantanali murojaati, farmoni. Ba’zi hollarda qonunchilik me’yorlarini o’z ichiga oladi yoki muhim qonunlar qabul qilinishi haqida xabar beradi.] imzolaydi. Yetti banddan iborat murojaatda shariat me’yorlariga qat’iy rioya etishni davom ettirish belgilangan edi. 5-bandiga muvofiq esa mavjud tartib-qoidalardan jismoniy tan va o’lim jazosi bekor qilinganligi e’lon qilinadi [6; s. 143].

Shu bilan birga, bundan buyon fuqarolarga so’z va fikr erkinligini ta’minlashni kafolatlash, soliq tizimini isloh etish kabi masalalar ham nazardan chetda qoldirilmaydi. Garchi ushbu farmon yosh buxoroliklarning talabi hamda F.Kolesovning (Qizil armiya qo’mondoni) Buxoroga bosqini vaqtida siyosiy bosim ostida imzolangan bo’lsa-da, sud-huquq sohasida yuqorida keltirilgan o’zgarishlar amir tashabbusi bilan ilgari surilgan edi. Bu esa Amir Sayyid Olimxonning jamiyatni tartibga solishda va insonga nisbatan qo’llanilgan jazo turlariga befarq bo’lmagani, ular isloh etishga muhtoj ekanini juda yaxshi tushunganligi hamda yosh buxoroliklar talabiga amirning o’zi ham xayrixox ekanligini ko’rsatadi [2; b. 95].

Xulosa. Xulosa sifatida qayd etish lozimki, Buxoro amirligida qonunchilik o’rta asrlardan qolgan shariat me’yorlarining asosi hisoblangan Qur’oni karim hamda Hadisi sharifda belgilangan qat’iy qoidalar asosida yuritilgan. Shu bilan birgalikda, so’nggi mang’it hukmdorlari davrida, davlatning o’ziga xos odat qoidalari ham mavjud bo’lib, ular avvalambor, shariat me’yorlaridan chekinish emas, balki mahalliy xususiyatlarni inobatga olgan holda istisno sifatida amaliyotda qo’llanilgan va ular insoniy mazmunga ega bo’lib, jazoning maqarrarligi ta’minlagan. E’tiborli jihati shundagi, Buxoro amirligida har bir huquqbuzarlikka uning toifasi va ijtimoiy xavflilik darajasiga qarab, jazo turlari qo’llanilib borilgan. Oqibatda, har bir jinoyatga jazoning muqarrarligi ta’minlanib, bu bilan jamiyatda jinoyatlarning oldini olishga erishilgan.

ADABIYOTLAR:

1. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар [Шеърлар, насрий асарлар, драмалар]. I жилд. – Тошкент: “Маънавият”, 2000. – 298 бет.
2. Бухоро амирлиги қозихона маҳкамаси тарихи (XVIII аср ўрталари – XX аср бошлари) [Матн] / лойиҳа раҳбари И. Наимов. – Бухоро: “Дурдона” нашриёти, 2023. – 188 бет.
3. Рахманов А., Рахманов А. Ислоҳ ҳуқуқи / Олий ўқув юртлари учун дасрлик. – Тошкент: “ТДЮИ” нашриёти, 2007. – 496 бет.
4. Судья маънавияти, одоби ва масъулияти [Матн] / нашрга тайёрловчилар Ф.Т. Турсунов, С.Б. Асқаров. – Тошкент: *Muharrir nashriyoti*, 2021. - 200 бет.
5. Умаров Т., Мирзаев Н. Ўзбекистон ҳудудида қозилик судларининг фаолият кўрсатиши хусусиятлари // “Юридик фан ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг долзарб муаммолари” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. I жилд. – Тошкент. 2020. – Б. 75-76.
6. Ходжаев Ф. Избранные труды. В трех томах. Том I. – Ташкент: “ФАН”, 1970. – 498 стр.
7. Юстиция въ Бухаре // “Туркестанский сборник”, Том 163. – Ташкент, 1910.
8. Юсупов М. Судостроительство и судопроизводство в Бухарском эмирате в конце XIX – начале XX в. / Текст и вводная статья: Ульфат Абдурашулов и Паоло Сартори. – Ташкент-Вена, 2016. – 169 стр.
9. O‘zbekiston MA, I-126-fond, 1-ro‘yxat, 1796-ish, 1-4-varaqlar.
10. O‘zbekiston MA, I-126-fond, 1-ro‘yxat, 1780-ish, 8-12-varaqlar.
11. Qur’oni Karim. Moida surasi. 33-oyat.